विचक्षणस्य गुरोः विलक्षणः शिष्यः

● ब्रह्म. राजेशकुमारार्यः, सोनिपत

मथुरानगर्यां किञ्चन कुटीरम् । तत्र निवसति महाप्राज्ञः प्रज्ञाचक्षुः दण्डिवरेण्यः । अथ कदाचित् कश्चन युवा संन्यासी तदीयं कुटीरम् आगत्य द्वारताडनं कृतवान् । एतं शब्दं श्रुत्वा अन्तर्भागतः एव दण्डिवरेण्यः अपृच्छत् - ''कः भवान् ?'' इति ।

तदा युवसंन्यासी अवदत् - ''तत् ज्ञातुम् एव अत्र आगतः अस्मि'' इति ।

एतस्मात् सन्तुष्टः दण्डिवरेण्यः द्वारम् उद्घाट्य अपृच्छत् - ''भवतः नाम किम् ?''

''दयानन्दः इति जनाः मां सम्बोधयन्ति ।''

''इतःपूर्वं भवता किं किम् अधीतम् ?''

''सारस्वतादयः ग्रन्थाः मया पठिताः ।''

''अनार्षाः खलु एते ग्रन्थाः । यदि मम अनुशासनम् अङ्गीकर्तुम् इष्येत तर्हि तान् अनार्षान् ग्रन्थान् यमुनायां प्रवाह्य अत्र आगन्तव्यम्'' इति अवदत् दण्डिवर्यः ।

युवसंन्यासी यमुनां गत्वा ग्रन्थान् यमुनायां प्रक्षिप्य गुरोः कुटीरे उपस्थितः । सन्तुष्टः गुरुः दयानन्दस्य पाठनम् आरब्धवान् । सकृत् द्विः वा श्रुतं पाठं स्मृतिपथे स्थापयति स्म दयानन्दः । अथ कदाचित् गुरुणा कठिनः विषयः कश्चन बोधितः । सायं निवासस्थानं गतः दयानन्दः तं पाठं स्मर्तुं प्रयासं कृतवान् । किन्तु पाठः सर्वथा स्मृतिपथं न आगतः । इतःपूर्वं कदापि एवं न प्रवृत्तम् आसीत् । पाठं स्मर्तुं सः पुनः पुनः प्रयत्नम् अकरोत् । तथापि पाठः तु न स्मृतः । अनन्यगतिकः सः गुरुम् उपसर्प्य प्रवृत्तं सर्वं निवेद्य पुनः पाठनम् अभ्यर्थितवान् ।

गुरुणा कोपेन उक्तम् - ''असकृत् पाठनाय स्थितः नास्मि अहम् । यावत् पूर्वतनः पाठः न स्मर्येत तावत् अग्रे न पाठयिष्यते मया । पाठः सर्वथा स्मृतिपथं न आगतः चेत् यमुनायां निमज्ज्यतां, न तु मह्यं मुखं दर्श्यताम्'' इति ।

दयानन्दः विना प्रतिवचनं गुरुं प्रणम्य ततः निर्गत्य यमुनातीरे उपविश्य - 'सायङ्कालाभ्यन्तरे पाठः स्मृतिपथं न आगतः चेत् यमुनायां प्राणाः त्यक्तव्याः मया' इति सङ्कल्प्य ध्यानमुद्राम् अवलम्बितवान् ।

काश्चन घण्टाः अतीताः । अहो, आश्चर्यम् !

चित्रप

टे इव समग्रः पाठः तेन मनसा अवलोकितः । सन्तुष्टः सः कुटीरं गत्वा पाठं साद्यन्तं गुरुं श्रावित– वान् । गुरुः आनन्दाश्रूणि स्रावयन् शिष्यम् आलिङ्गितवान् । गच्छता कालेन सः शिष्यः महा– मेधावित्वेन ख्यातः अभवत् ।

सः शिष्यः एव आर्यसमाजस्य संस्थापकः दयानन्दसरस्वतीमहर्षिः । आर्षपद्धतेः उद्धारकः सः गुरुः तु ब्रह्मर्षिः विरजानन्दसरस्वतीमहाभागः ।